

Arkitekturløftet

– for bedre bokvalitet og nabolag

Innspillsforum for arkitektur, bokvalitet og nabolag
Desember 2021

Arkitekturløftet

Innspillsforum for arkitektur, bokkvalitet og nabolag anbefaler et nasjonalt arkitekturløft gjennom 5 råd.

Råd 1 **Tydeliggjør statens ansvar og mål for arkitekturfeltet**

- Ved å:
- Samordne statlig ansvar for arkitektur- og stedsutvikling
 - Lage en helhetlig arkitekturstrategi for hele landet
 - Etablere en riksarkitekt eller tilsvarende faglig instans

Råd 2 **Invester i kommunens ressurser og kompetanse**

- Ved å:
- Gjennomføre et kompetanse- og ressursløft i kommunene
 - Tydeliggjøre kommunens plikt og mulighet til å stille kvalitetskrav
 - Investere i utdanning

Råd 3 **Etabler nyskappingsprogram for arkitektur og bygde omgivelser**

- Ved å:
- Samle eksisterende støtteordninger under nytt mandat
 - Etablere nasjonalt Futurebuilt-program
 - Etablere et nyskappingsprogram etter modell av Realdania

Råd 4 **Løft samarbeid og innbyggermedvirkning**

- Ved å:
- Styrke innbyggerinvolvering og medvirkning
 - Bedre samarbeidet mellom kommuner og private aktører
 - Fremme tverrfaglig samarbeid for å løse bærekraftsutfordringene

Råd 5 **Styrk kvalitet og bærekraft i regelverket**

- Ved å:
- Styrke handlingsrom og presisere ansvar for kvalitet i plan- og bygningsloven
 - Styrke funksjonskrav for kvaliteter i byggeteknisk forskrift

På de neste sidene presenteres rådene i større detalj

Forord

Innspillsforum for arkitektur, bokkvalitet og nabolag ble nedsatt av Kommunal- og moderniseringsdepartementet (KMD) i juni 2021. Forumets oppdrag er å gi sine beste og mest konkrete råd for hvordan sikre kvalitet i arkitektur, bomiljø og nabolag. Arbeidet skal ikke munne ut i en lengre utredning, men gi håndfaste råd om hvordan vi kan oppnå bedre resultater.

Sentrale spørsmål er: Hvordan kan arkitektur bidra til bedre bokkvalitet og gode nabolag i hele landet? Hvordan kan handlingsrommet i plan- og bygningsloven (pbl) best utnyttes for å fremme varige løsninger for mennesker og miljø? Hvordan får man til gode samspill mellom private og offentlige aktører? Er det behov for endringer i statens virkemidler for å styrke arkitektur, bokkvalitet og nabolag i by- og stedsutviklingen? Hvordan sikre at det som bygges er bærekraftig, både sosialt, økonomisk og miljømessig? Hvordan kan vi oppnå høy kvalitet i våre bygde omgivelser?

Innspillsforumets mandat er bredt og favner om mange aktører og prosesser. Våre råd er basert på et utvalg utredninger og innspill i prosessen, men hovedsakelig vår egen kompetanse og erfaring. Rådene er primært til staten, men også til utbyggere, kommuner og resten av verdikjeden i byggenæringen, da en god helhet er avhengig av kunnskap og vilje i alle ledd. Vi har valgt å løse oppgaven gjennom å påpeke arkitekturens og de bygde omgivelsenes viktige betydning for menneskers livskvalitet og at arkitekturen kan brukes bedre som et verktøy for å oppnå bærekraftige løsninger.

Når vi snakker om arkitektur, mener vi det i ordets bredeste forstand – om alle menneskeskapte omgivelser. Det inkluderer veier, fortau, bygninger, boliger, kirkegårder, bondegårder og byparker. Det inkluderer fagfeltene interiørarkitektur, landskapsarkitektur, ingeniørkunst og mange flere. Det inkluderer enkeltbygg og bygninger i samspill – helheten i byer, tettsteder og distrikt. Det inkluderer gammel arkitektur og ny.

Engasjementet rundt disse tematikkene er stort. Vi har kjent det nesten som om vi er midt i en liten storm – at tiden er moden for at arkitektur og hvordan vi former omgivelsene våre løftes opp på agendaen. Det er mange som har tatt kontakt, ønsket dialog og kommet med innspill. I tillegg ble det sendt inn 157 innspill fra organisasjoner og privatpersoner til KMD via regjeringens hjemmeside, som var åpen fra juni til september.

Vi i innspillsforumet mener at det trengs et stort og bredt nasjonalt løft for en langt mer målrettet utforming av de fysiske omgivelsene i byer, tettsteder og distrikt i hele landet.

Vi kaller det **Arkitekturløftet**. Det er våre råd til staten og vår oppfordring til kommuner, fylkeskommuner, folkevalgte, byggenæringen, fagfolk og innbyggere om å bli med på dette løftet.

Innspillsforum for arkitektur, bokkvalitet og nabolag:

Alexandria Algard (leder), Parminder Kaur Bisal, Annelise Bolland, Katharina Th. Bramslev, Max Gitenstein, Pernille Kolstad Heen, Aleksander Oldrup Jensen, Maria Molden, Christian Pagh og Ivar Winther (sekretær)

Vi vil takke Ida Stenbråten Harildstad og Silje Flage Dragsund ved Planavdelingen i KMD for god dialog og oppfølging gjennom hele prosessen.

Vi kan bygge bedre!

Arkitektur engasjerer, og frustrasjon over kvaliteten på arkitektur og nye nabolag kommer jevnlig til uttrykk i media. Debatten engasjerer både innbyggere og utbyggere, politikere og fagfolk. Ofte peker den ene aktøren på den neste, som peker på den neste, som peker på den neste. Hvor er det det svikter?

Det som bygges av boliger og nabolag i Norge i dag er både godt og dårlig. Boligutvikling kan iblant fremstå som realisering av salgbare kvadratmeter, med lite fleksible planløsninger pakket inn i fasader som bidrar lite til omgivelsene – og som i noen tilfeller virker direkte negativt på folk. Det gir et sted å bo, men ikke nødvendigvis boliger som ivaretar de mål vi har for samfunnet. Slike bomiljø og identitetsløse nabolag lages innenfor dagens regelverk og blir for ofte godkjent i norske kommuner. Samtidig brukes det store summer på områdesatsinger for å rette opp i dårlige bomiljø.

Stygt, pent, godt, dårlig, har det noe å si?

Arkitekturen, eller summen av de menneskeskapte omgivelsene, omgir oss hele tiden, hver dag, hele livet. Omgivelsene våre påvirker oss og legger et viktig grunnlag for hvordan vi kan leve og leve sammen.

Effekten av god og gjennomtenkt arkitektur er uvurderlig for enkeltmennesket, for lokale fellesskap og er verdt mye for samfunnet. Utformingen av nye Færder videregående skole har for eksempel bidratt til høyere gjennomføringsgrad hos elevene og halvert sykefravær blant lærerne.¹ Kan vi gjøre mer som dette? Kan vi bruke utformingen av omgivelsene mer aktivt og bevisst for at folk skal ha mer lyst til å bruke byen eller nabolaget, for å stimulere næringsliv, gi bedre folkehelse, være mer inkluderende og kriminalitetsforebyggende?

Nabolagskvalitet

Boligen og nabolaget danner rammen rundt folks hverdagsliv, og kvaliteten på det sosiale og fysiske miljøet i nabolaget har derfor stor innvirkning på folks livskvalitet og helse. Nabolagets attraktivitet virker også inn på boligprisene og gjør at noen kan flytte dit de vil, og andre dit de kan. En bevisst boligsosial profil kan bidra til inkludering og sosialt mangfold, mens det motsatte kan bidra til segregering. Med andre ord kan det å arbeide med bokvalitet og nabolag være et virkemiddel for å oppnå effekter som mindre ensomhet og mindre sosiale ulikheter, og det kan legge til rette for god folkehelse, mangfold, deltakelse, inkludering og samhold.

Derfor er også prosessene hvor innbyggere og interessenter kan bidra med premisser når nabolag skal utvikles eller transformeres viktige, fordi medvirkning gir eierskap og utvikling av vitale, stimulerende nabolag.

Arkitekturens betydning for bærekraft

Arkitekturen i våre bygde omgivelser har både direkte og indirekte betydning for en bærekraftig samfunnsutvikling på tre ulike områder; 1) De tekniske og materialmessige løsningene med tanke på klima, 2) De romlige løsningenes betydning for flerbruk og ombruk med tanke på ressursbruk, og 3) De fysiske omgivelsenes betydning for å skape bærekraftige lokalsamfunn som er inkluderende og robuste. Det siste punktet omfatter arkitekturens evne til å skape trygghet og inspirasjon og er avgjørende for fremtidens boligområder og nabolag. Bygger vi gode nabolag med attraktive møteplasser og bomiljø som skaper tilhørighet og stolthet, gir det også grunnlag for å kunne leve bærekraftige hverdagsliv og det bidrar til sosial bærekraft.

I et bærekraftperspektiv er det også viktig å skape vakre omgivelser, områder og bygg som er gode å være i. Skape arkitektur som gir varig verdi og samtidig ivaretar klima- og miljøhensyn med tanke på

materialbruk, energibruk, overvannshåndtering og plassering. Alt innen en kostnadsramme som folk har råd til å betale for.

Det er mange parametre som skal møtes for å oppnå virkelig bærekraftige løsninger i bygg, men også i en større skala, i nabolag, steder og byer. Nye behov må inn i prioriteringene. Vi trenger derfor tydelige mål, prosesser som favner denne helheten og systemer som følger det opp. Her kommer behovet for en tydelig strategi for det bygde Norge inn, en strategi som må følges opp med konkret handling – og investeringer. For selv om mye kan løses ved å jobbe smartere, må det også investeres i faglig utvikling for å løfte kvaliteten av norsk by- og stedsutvikling.

Nyskappingsprogram og fremtidsrettet regelverk

Å bygge i Norge i dag er både krevende, kostbart og forbundet med risiko. Dette gjør at utprøving og utvikling av nye bærekraftige boligmodeller og kvalitetsløsninger går sakte. Derfor er det et stort behov for nye forbildeprogrammer og innovasjonstilskudd for å få til nødvendig utvikling. I tillegg trengs det en tydelig satsing på forskning og kunnskapsspredning av de nye løsningene som utvikles.

For vi trenger inspirerende forbilder; prosjekter som går foran, som utfordrer regelverket og normen, nyskapende boligløsninger og nabolagsmodeller som svarer bedre på morgendagens behov. Et eksempel er Kristian Augustsgate 13 i Oslo, hvor 80 prosent av materialene er ombrukt.² Et annet eksempel er boligprosjektet Vindmøllebakken i Stavanger, med store delte fellesarealer.³ Begge prosjektene søker å finne nye løsninger på noen av vår tids utfordringer. Slikt trenger vi mer av, og det krever både økt støtte til innovasjon og et regelverk som ikke arbeider mot, men for nye gode løsninger.

Kompetanseløft for god kvalitet i hele landet

Regelverk kan ikke alene sikre kvalitet, i tillegg kreves kompetanse. En god oppskrift sikrer ikke god mat. Derfor er det viktig å styrke den kommunale saksbehandlingen av plan- og byggesaker gjennom ressurser og kompetanse for å sikre kvalitet i det som bygges.

En stor del av boligutviklingen gjøres i privat regi. Det er ikke problematisk i seg selv, men dersom kortsiktige profitt hensyn blir styrende, er en avhengig av riktig kompetanse i kommunen for å gå i dialog og sikre kvalitet og langsiktighet på fellesskapets vegne. Høy kvalitet trenger ikke nødvendigvis koste mer, dersom man planlegger for det på et tidlig tidspunkt. Det er også behov for å styrke det offentlige kompetanse til lede gode, kreative by- og stedsutviklingsprosesser – i tett samspill med andre aktører.

Arkitektur skapes i samarbeid

Det er mange aktører som har en rolle når kvaliteten i arkitekturen skal løftes. Utvikling av våre bygde omgivelser er komplekse prosesser med mange involverte aktører: stat, kommuner, utviklere, innbyggere og en rekke ulike fagfelt, der premissene legges av byggherrer og myndigheter i fellesskap. Det er altså mange aktører som har en rolle når kvaliteten i arkitekturen skal løftes, og den brede definisjonen vi legger til grunn gjør at en betydelig del av statens sektormyndigheter blir viktige aktører i arbeidet for å sikre god og helhetlig utvikling.

Summen av prosessene og de ulike aktørenes fokus og innsats danner helheten som oppleves som god eller dårlig kvalitet. Derfor er det et stort behov for å løfte samarbeids- og medvirkningsprosesser langs tre akser: mellom ulike fagdisipliner og -instanser, mellom offentlige og private aktører, om mellom fagfolk og innbyggere.

Arkitekturløftet

Vi kan bruke arkitektur mye smartere, til å oppnå flere mål, hvis vi legger aktivt til rette for det. Innspillforumets råd handler om å bruke arkitektur som et verktøy for å skape morgendagens attraktive bærekraftige samfunn – både sosialt, miljømessig og økonomisk. Arkitekturløftet er en oppfordring til en helhetlig satsing for bedre kvalitet og bedre omgivelser for alle.

Tydeliggjør statens ansvar og mål for arkitekturfeltet

Fordi et mål om størst mulig samfunnsmessig effekt av måten vi utvikler omgivelsene krever et samordnet ansvar, tydelige mål og prioriteringer og helhetlig virkemiddelbruk i staten.

Ansvar for arkitektur i staten er fragmentert og spredt på ulike departement og direktorat. Denne spredningen av ansvar innebærer at virkemidler ikke sees og brukes i sammenheng. Flere sentrale aktører på arkitekturfeltet har allerede påpekt at det politiske ansvaret for de bygde omgivelsene er spredt mellom mange ansvarsområder.⁴ Dette er en hindring for bærekraftig samfunnsutvikling.

Samlede politiske prioriteringer vil kunne sikre en større positiv samfunnseffekt av det som planlegges og bygges. En bedre samordning både lokalt og nasjonalt er en forutsetning for både sosial, miljømessig og økonomisk bærekraft. Tiden er moden for en helhetlig, tverrsektoriell og langsiktig politisk prioritering av spørsmål knyttet til de bygde omgivelsene i samfunnsplanleggingen.

Statens mål med virkemidlet arkitektur er ikke tydelige nok sett opp mot bærekraftsmålene. I dag finnes det mange nasjonale føringer for arkitektur, by- og stedsutvikling spredt i ulike dokumenter. Disse er ikke prioritert opp mot hverandre og er til dels motsetningsfylte.

Bærekraftig samfunnsutvikling handler om, i enda høyere grad enn før, å se ulike elementer i sammenheng. Det byr på komplekse utfordringer og krever helhetlige løsninger.

Fra 2019 har «Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging»⁵ beskrevet at kommuner og fylkeskommuner skal legge FNs bærekraftsmål til grunn for sin planlegging. Det er et viktig steg, men samtidig krever det at gamle vaner endres og at nye prosesser og løsninger utarbeides. Det setter krav til at mange mål oppnås i en og samme løsning. Det trengs nye og helhetlige vurderinger av mål opp mot hverandre, for eksempel hvordan en skal vekte fortetting opp mot kvalitet og stedsidentitet. Løsningene vil ofte være sektorovergripende og fordre andre prioriteringer enn vi er vant til. Vi må derfor se nytt på arkitekturens målsetninger.

Tiltak

Innspillsforumet anbefaler staten å tydeliggjøre det politiske ansvaret for den samlede utviklingen av de bygde omgivelser, utforme en nasjonal arkitekturstrategi som gir tydelige mål og prioriteringer, og etablere en faglig instans for å følge dette opp.

Tydeligere statlig ansvar for arkitektur- og stedsutvikling

Departementer, direktorater og virkemidler bør organiseres med henblikk på tettere samarbeid, slik at de bygde omgivelsene, arkitektur og boligpolitikk synliggjøres og forsterkes både administrativt og politisk.

Ulike modeller og innspill som bør utredes:

- Departement med samordnet ansvar for de bygde omgivelsene.
- Modeller for tettere samarbeid mellom departementer.
- Stortingskomite hvor bygde omgivelser formaliseres som et eget overordnet politisk saksområde.
- Direktoratet for byggkvalitet og riksantikvaren samlet i et plan- og bygningsdirektorat med sterk arkitekturfaglig profil og tverrfaglig kompetanse.
- Hvorvidt eksisterende løsninger i andre sammenlignbare land kan tas i bruk i Norge

Lag en helhetlig arkitekturstrategi for hele landet

Det bør utarbeides en nasjonal arkitekturstrategi med tydelige mål og prioriteringer som:

- Skal bidra til en bedre samfunnseffekt av de bygde omgivelsene gjennom å løfte en større arkitektonisk bevissthet hos offentlige og private aktører.

- Beskriver hvordan arkitektur og utformingen av de bygde omgivelsene brukes til å bygge et bærekraftig samfunn som løfter klimautfordringer, folkehelse, livskvalitet og ressursmobilisering.
- Adresserer sosiale utfordringer mht. folkehelse, ensomhet, utenforskap, deltakelse og inkludering.
- Inneholder en tydelig satsing på boligpolitikk, i tråd med By- og levekårsutvalget som har pekt på utfordringer knyttet til segregerte byer og nabolag.⁶
- Beskriver betydningen av lokale arkitekturstrategier i kommunene.
- Legger tydeligere føringer for statlige aktører som helseforetakene, Bane NOR, Statens Vegvesen, Statsbygg, mv. som må svare ut prioriteringene og målene som settes i Arkitekturstrategien.
- Undersøker hvordan kvalitet kan gjøres målbart og sette en ny standard for hvordan prosjekter evalueres for å måle effekt opp mot samfunns mål og samfunnsøkonomi, hvor en også får med kostnader og besparelser.

KMD bør gis ansvaret for å koordinere arbeidet med utviklingen av strategien i samarbeid med andre relevante departementer

Etabler en riksarkitekt eller tilsvarende faglig instans

Det bør etableres en riksarkitekt eller tilsvarende faglig instans, som nasjonalt ombud for helheten og kvaliteten i de bygde omgivelsene, som kan løfte forståelsen for hva arkitektur kan bidra med inn i de ulike samfunnsfeltene.

Denne rollen må ses som en arkitektfaglig og tverrfaglig instans som skal bidra til å sikre at arkitektur og steds kvalitet tenkes inn på tvers av sektorer og departementer og i dialog med offentligheten. Det bør være en koordinerende rolle for et nettverk av byarkitekter eller fylkesarkitekter, og bidra med hensiktsmessig mal for målrettet arkitekturstrategi for bruk i norske kommuner. Det kan vurderes om riksarkitekten dannes etter modell av riksantikvaren, men det bør også ses til andre land som Sverige og Nederland hvor riksarkitekt er en godt etablert rolle.

Invester i kommunens ressurser og kompetanse

Fordi uansett hvor i landet du bor, skal det være tilstrekkelig med ressurser og kompetanse som kan sikre kvalitet i utformingen av omgivelsene.

Gapet mellom nasjonale forventninger til kommunal og regional planlegging og kommunens ressurser er stort. Det gir ujevn kvalitet og ulike muligheter for god og bærekraftig utvikling, ofte avhengig av størrelsen på kommunen eller hvor i landet du bor. Mange små kommuner mangler både ressurser og kompetanse til å utnytte handlingsrommet i gjeldende plan- og bygningslov (pbl) for å sikre kvalitet, og det oppleves usikkerhet rundt hva som ligger i handlingsrommet i pbl med tilhørende forskrifter.

Lovverket gir overordnet både hjemmel og retning for at kommunene skal sikre bokvalitet og gode nabolag. Kommunene har en nøkkelrolle som plan- og bygningsmyndighet og utviklingen avhenger derfor i stor grad av kommunenes evne til å utarbeide gode styringsverktøy, spesielt gjennom kommuneplanens arealdel og områdeplaner.

Det kreves betydelige ressurser og god kompetanse for å ivareta alle hensyn som stilles til planleggingen, herunder å oppfylle forventningene til alle fagområdene som skal ivaretas, følge opp plan- og byggesaker, gjøre vurderinger lokalt, å utnytte handlingsrommet i lovverket og å prioritere kvaliteter og hensyn der de er motstridende.

Samtidig viser både forumets egen erfaring og flere rapporter at fagmiljøene ofte mangler. Det er tidligere påpekt behov for å utdanne flere arkitekter og planleggere. Dette funnet er også omtalt i rapporten «Erfaringer med å sikre arkitektonisk kvalitet gjennom planlegging»:⁷

«(det er...) helt klart et behov for et større kompetansemiljø av relevante fagfolk. Dette innebærer ikke kun arkitektkompetanse, også plankompetanse, juridisk kompetanse, kulturminnekompetanse, folkehelsekompetanse, med mer, vil være relevant. Diskusjon rundt kommuners manglende relevante (plan)kompetanse har vært diskutert i en årrekke, og har vært dokumentert tidligere.»

Tiltak

Innspillsforumet anbefaler staten å styrke kommunenes ressurser og kompetanse og tydeliggjøre deres plikt og mulighet til å stille kvalitetskrav. Slik kan staten bidra til at kommunene står bedre rustet til å skape og videreutvikle gode kvaliteter i egne prosjekter og sammen med private utbyggere og lokalbefolkningen.

Gjennomføre et kompetanse- og ressursløft i kommunene

Det er utarbeidet en rekke gode rapporter og veiledninger for bedre bygg og områder. Dette er imidlertid ikke tilstrekkelig. Det gjøres også allerede mye viktig arbeid for å styrke lokal kompetanseutvikling, både hos fylkeskommunene, DOGA, KS, Distriktsenteret, Bylivsenteret med flere. Dette er kunnskap som må gjøres bedre kjent og ordninger som bør støttes og gis mulighet til å videreutvikles. Vi mener at staten må sette i gang et markant og systematisk kunnskapsløft for å få til nødvendig endring i planprosessene, både knyttet til samfunn, arkitektur-, landskap, miljø og natur.

– KMD bør gjennomgå finansieringsmodellen til kommunene og gi dem bedre reelle økonomiske muligheter til å følge opp statens forventninger. KMD bør også kunne finansiere kommunale stipendordninger for økt plankompetanse. Sammen med økte ressurser bør KMD lettere kunne stille krav til at kommunen følger opp nasjonale forventninger til kvaliteten i kommunal planlegging.

– Pbl stiller krav til et minimumsnivå av plan- og arkitekturelevant kompetanse i kommunene. Dersom kommuner ikke kan innfri kravet, bør det stilles krav om å inngå i formelle interkommunale samarbeid

med nabokommuner for å få tilgang til slik kompetanse. Dette er i tråd med forslag drøftet i rapporten «Erfaringer med å sikre arkitektonisk kvalitet gjennom planlegging».⁷

– Vi foreslår en byarkitekt i de større kommunene. En byarkitekt eller tilsvarende funksjon med riktig kompetanse og bestilling kan sette agenda og retning for by- og stedsutvikling i større kommuner og bidra til å øke fokus på gode arkitektoniske og bærekraftige løsninger. De mindre kommunene bør gis ressurser til å samarbeide over kommunegrensene om kompetanse og ressurser.

Tydeliggjøre kommunens plikt og mulighet til å stille kvalitetskrav

Kommunene og private aktører kan allerede gjøre mye innenfor gjeldende lovverk. Innspillsforumet ser at det også er behov for at KMD styrker sin veiledning, slik at handlingsrommet i pbl tydeliggjøres.

– Staten bør tydeliggjøre overfor kommunene at de både har mulighet til og en plikt til å avkreve høy kvalitet i utbyggingsprosjekter i tråd med overordnede statlige forventninger.⁵

– Kommunen må etterspørre og tydeliggjøre hva som menes med kvalitet i kommuneplan og områdeplan og ha en tidlig dialog med utbygger om dette. Dette kan gjøres gjennom bedre kommunale rutiner for oppstartsmøtet for nye reguleringsplaner. Oppstartsmøtet er et juridisk viktig møte og må tydeliggjøre forventninger som kommunen og utbygger skal enes om i det videre planarbeidet. Det foreligger en forskrift til hvordan oppstartsmøtet skal gjennomføres⁸, men mange savner maler og stikkordslister for det som skal behandles i oppstartsmøtet. Norsk Eiendom har laget veilederen Veileder for planinitiativ og referat fra oppstartsmøtet⁹ som gjerne kan gjøres bedre kjent.

– Vi anbefaler også at kommunen og utbygger tidlig enes om et forpliktende kvalitetsprogram med f.eks en kvalitetsrose for bokvalitet, som er foreslått i rapporten «Gode boliger for alle»¹⁰ (Norsk eiendom i samarbeid med Huseierne og NAL). Denne rapporten inneholder også flere gode konkrete tiltak som både politikere, kommuneadministrasjoner, arkitekter, utbyggere, utførende og beboere kan iverksette for at boliger og nabolag som bygges sikres god kvalitet.

– Kommunen kan vurdere å forankre en lokal arkitekturstrategi i kommuneplanens arealdel. Dette kan gjøres etter inspirasjon fra blant annet Bergen¹¹, men også her trenger kommunene råd og veiledning fra staten om hvordan dette kan gjøres.

Investere i utdanning

Norge trenger flere planleggere for å sikre «nok kvalifiserte kandidater til å fylle stillingene som finnes i kommuner og fylkeskommuner.»¹² KMDs rekrutteringskampanje «Planutdanning» viser at staten ser dette behovet. Det er viktig at arbeidet også følges opp overfor skolene, slik at de kan utdanne flere. Det bør samtidig stilles klare forventninger til at skolene videreutvikler de kurs som bidrar til å løse FNs bærekraftsmål gjennom en helhetlig tilnærming til arkitektur, bokvalitet og nabolag.

Etabler nyskappingsprogram for arkitektur og bygde omgivelser

Fordi investering i arkitektur, by- og stedsutvikling kan skape markante økonomiske, miljømessige og folkehelsemessige gevinster, må staten inspirere til innovasjon og endringsvilje.

Dagens statlige støtteordninger er fragmenterte, og ingen av dem har mål om å løfte bærekraftig arkitektur, by- og stedsutvikling helhetlig. Enova støtter energiltak, Husbanken gir støtte til boligsosiale tiltak. I andre sektorer investeres det tydelig i innovasjon, men innen det bygde miljø virker virkemidlene små og spredt.

DOGA, KS, Distriktssenteret, Bylivsenteret og andre aktører gjør i dag en viktig jobb i å støtte kommuner og utbyggere. Et annet eksempel er Futurebuilt-programmet i Oslo-regionen som gjennom flere år har vist til gode resultater som et innovasjons- og forbildeprogram for bærekraftig og klimavennlig arkitektur. Selv om alt dette er gode satsinger, representerer de relativt små fagmiljøer med begrensede budsjetter til å investere i større utviklingsprosjekter.

Til sammenligning investeres det i Danmark omtrent 1 milliard i året i det bygde miljø gjennom stiftelsen Realdania¹³, en uavhengig utviklings- og kunnskapspartner som realiserer en rekke strategiske satsinger i hele landet. Realdanias investeringer er effektive fordi de legger opp til at offentlige og private aktører samarbeider om innovasjon og stedsutvikling. Gulroten er betydelig medfinansiering av tiltak. Videre gjøres tematiske satsinger som for eksempel på skolars innemiljø, attraktive distrikt, byers klimainnsats og senior-bofellesskap. Fordi organisasjonen bidrar med kompetanseoverføring fra prosjekt til prosjekt, bidrar de også til å løfte lokal kompetanse hos både kommuner og utbyggere.

I Norge er det å skape innovativ arkitektur som svarer bedre på samfunnets behov i for høy grad overlatt til private aktører, som tar både initiativet og risikoen. Det fører til langsom og ujevn utvikling av løsninger som svarer på viktige samfunnsbehov.

At Norge arbeider aktivt med nye, bærekraftige løsninger for hvordan arkitektur kan bidra til å løse ulike samfunnsutfordringer, legger også grunnlag for økt eksport av kunnskap og tjenester innen fagfeltet. Det norske samfunnet er i en særstilling til å utvikle gode modeller med likeverd, tilhørighet og bærekraft i høysetet.

Tiltak

Innspillsforumet anbefaler staten å satse på innovasjon gjennom å etablere nyskappingsprogram med tilhørende midler, som kan fungere som katalysatorer for innovasjon, forbildeproduksjon, forskning og kunnskapsspredning for det bygde miljø i Norge.

Innspillsforumet mener det er behov for en sterk aktør som har arkitektur og stedsutvikling som sin primære oppgave, som kan utvikle prosjekter i samarbeid med aktører i hele Norge og sikre mer faglighet i fellesskapets hender og mer kapital til å utvikle og innovere byer, steder og distrikt. En slik aktør kan også ta en aktiv rolle i å bistå kommuner og utbyggere med både kompetanse og prosjektstøtte til nyskapende prosjekter.

Det er behov for nyskaping hvor arkitekturen blir brukt til å løse langt flere samfunnsoppgaver enn det den gjør i dag. Vi trenger nye boligløsninger som kan vise hvordan vi kan bo sammen for blant annet å skape mindre ensomhet, nye boligmodeller for eldre, mv. Staten bør også satse på forbildeproduksjon og insentivordninger som stimulerer til utvikling av bærekraftige boliger, nabolag, byer og steder av høy kvalitet. Investering i større samskappingsforløp og strategiske byutviklingsprosesser kan skape synergi mellom aktører over tid.

Nyskappingsprogram forankret i en sterk faglig organisasjon kan være drivende i å finne nye løsninger, støtte innovative prosjekter, samle kunnskap, sikre evaluering og forskning, og spre denne kunnskapen. Investering i slike program og organisasjoner styrker også ambisjonen om å løfte lokal kompetanse, kunnskap og utviklingsevne.

Innspillsforumet foreslår etablering av en, flere eller en kombinasjon av disse modellene:

Samle eksisterende støtteordninger under nytt mandat

Staten bør samle eksisterende støttemodeller og gi disse et nytt og helhetlig mandat i tråd med bærekraftsmålene og mål for samfunnsutvikling i den nye arkitekturstrategien (jfr. Råd 1). Her siktes til for eksempel tilskuddsordningene i Enova, Kulturminnefondet, Miljødirektoratet, og Husbanken.

Etablere nasjonalt Futurebuilt-program

Staten bør etablere en videreutviklet, nasjonal versjon av Futurebuilt-programmet, slik at en kan legge til rette for en like god utvikling som en har sett i Oslo, i hele landet.

Etablere nyskappingsprogram etter modell av Realdania

Staten bør lansere en storsatsing gjennom å etablere et program/et statlig fond/organisasjon etter modell fra danske Realdania, som arbeider med prosjektstøtte, driver kompetansebygging og forskning, og skaper pilotprosjekter som bidrar til å drive utvikling innen arkitekturfeltet for å løse aktuelle og fremtidige samfunnsutfordringer.

Realdanias formål med «å skape livskvalitet for alle gjennom det bygde miljø» kan være til inspirasjon. Mandat og organiseringsmodell for et nyskappingsprogram for bygde omgivelser bør reflektere en tydelig og ambisiøs satsing, og det bør følge med betydelige midler til innovasjon.

Løft samarbeid og innbyggermedvirkning

Fordi bærekraftige løsninger krever innbyggerinvolvering, samarbeid mellom offentlige og private og tverrfaglig samarbeid. Gode prosesser bygger tillit.

Samarbeid er forankret som et av FNs bærekraftsmål og peker på at «myndigheter, næringslivet og sivilsamfunnet må samarbeide for å oppnå bærekraftig utvikling». ¹⁴ De som kommer til å lykkes med fremtidens bo- og byutvikling er de som klarer å legge til rette for mer inkluderende og tverrfaglige samarbeidsprosesser.

Vi støtter Bygg21-rapporten «Steg for steg – veien til gode reguleringsplaner» (2018) ¹⁵, i at manglende tillit mellom kommune og utbygger, mangel på dialog i tidligfase, mangel på konkrete omforente mål og forutsigbarhet er sentrale utfordringer som må løses. Samtidig ser vi, både gjennom egne erfaringer og med utgangspunkt i mange av de innkomne innspillene til KMD, at involvering av nabolaget og lokalbefolkningen har sine utfordringer. Utfordringer som til sammen påvirker både prosess og kvalitet.

Mangelfullt samarbeid og medvirkning kan resultere i at viktig lokal kunnskap om eksisterende kvaliteter, behov og utfordringer glipper. Videre kan det føre til lavere oppslutning om vedtatte utviklingsstrategier, redusert fremdrift, og mangelfull mulighet for å oppnå bærekraftig utvikling og kvalitet. I noen tilfeller vil plan- og byggeprosessene forsterke følelsen av utenforskap og maktesløshet for noen beboergrupper og på sikt ytterligere redusere tilliten til myndighetene og plansystemet.

Tiltak

Innspillsforumet anbefaler at stat, kommune, utbygger og prosjekterende tar større ansvar for samarbeid og medvirkning i plan- og byggesaksprosessen. Mål for en bærekraftig utvikling må defineres tidlig slik at samarbeidet blir mer forpliktende.

Styrke innbyggerinvolvering og medvirkning

Mye bra gjøres og det er gjort gode erfaringer i blant annet områdesatsingene. Herunder områdesatsingen Fjell 2020 i Drammen hvor sluttevalueringen viser at prosessen har gitt bedre omdømme for Fjell, gode bygg og uterom som har gitt trygge og godt brukte møteplasser for befolkningen ¹⁶. Samtidig mener innspillsforumet at det gjøres for lite konkret innbyggerinvolvering og at de allerede etablerte medvirkningsprosessene ikke etterleveres i tilstrekkelig grad. For å bygge bedre nabolag og oppslutning rundt vedtatte planer, bør derfor kommuner og private aktører stille tydeligere krav til medvirkning og i større grad synliggjøre handlingsrommet. KMD må parallelt vurdere om krav til medvirkning bør styrkes i plan- og bygningsloven.

Som et minimum bør KMD lage en ny, mer inspirerende og digital veileder som erstatning for «Medvirkning i planlegging» fra 2014. ¹⁷ I arbeidet med en oppdatert veileder bør det blant annet legges vekt på:

- Å inkludere flere: Plan- og byggeprosessene bør rigges slik at man inkluderer større deler av befolkningen gjennom en mer ambisiøs holdning til hvem som varsles i hvilke faser og hvordan dette gjøres.
- Bedre informasjonsflyt: Prosessene bør gjennomføres slik at de sikrer bedre informasjonsflyt og kunnskap om premisser, utfordringer, behov, kvaliteter og prioriteringer.
- Sikre forutsigbarhet: Kvalitet, prioriteringer og kvalitetsmål bør forankres både mellom offentlige aktører, nabolaget og utviklere for å sikre forutsigbarhet.
- Vekte motstridende interesser: Prosessen bør synliggjøre og vekte de mange motstridende interessene.
- Økt bredde i prosesser: Kommunene bør bruke stedsanalyser (fysiske og sosiale), tverrfaglige plan- og designkonkurranser, parallelloppdrag og scenariobaserte prosesser som grunnlag for innovasjon, dialog og valg.

- Styrke bruk av digitale verktøy: Digitalisering bør utnyttes bedre i både medvirkning og tverrfaglig samarbeid mellom offentlig og private, både til å inkludere flere, til å dele tegningsmateriale og til å synliggjøre prosess, alternativer og prioriteringer.
- Øke bruken av midlertidige tiltak og temporære byrom som strategi i byutviklingen: Involvering og medvirkning bør brukes til å skape tilhørighet, aktivitet og sikre kvaliteter også i utviklingsfasen ved å tilrettelegge for økt bruk av midlertidighet, sambruk og samarbeid.
- Vise forbilder: KMD bør bidra til å løfte frem de gode prosjektene og forbildene.
- Forske: Staten bør stimulere til økt forskning på effekten av, og potensialet til, medvirkning og samarbeid i planprosesser.

Bedre samarbeid mellom kommuner og private aktører

Godt samarbeid, effektive prosesser og et godt resultat krever at partene har tillit til hverandre. Norsk Eiendom startet et prosjekt høsten 2014 for å se på hva som skal til for å oppnå vesentlige forbedringer i planprosessene. Rapporten «Effektive planprosesser – på vei mot et paradigmeskifte»¹⁸ gir en rekke anbefalinger om forutsigbare og åpne prosesser, økt forståelse for hverandres roller og tilrettelegging for konstruktiv medvirkning for å fremme tillit mellom partene.

For å bidra til bedre forutsigbarhet i planprosessene oppfordrer innspillsforumet kommuner og private aktører til å enes om en felles visjon og ambisjon for planlagt utvikling. Siden premissene for god arkitektur ofte legges i tidligfase, anbefaler vi, som tidligere nevnt, at det settes forpliktende kvalitetsmål allerede i oppstartsmøtet. Hvis partene har avvikende ambisjoner og visjoner, må de klargjøre hvilke konsekvenser det vil kunne få for planen og planarbeidet.

Kommuner bør også i større grad etterspørre kvalitetsprogram for område- og reguleringsplan som del av omforent avtale knyttet til ambisjoner for arkitektur, bokvalitet og nabolag. For å tydeliggjøre arbeid med bokvalitet kan man som tidligere nevnt, benytte kvalitetsrosen som foreslått blant annet i rapporten «Gode boliger for alle»¹⁰.

KMD bør samtidig fortsette å løfte frem og tilgjengeliggjøre sentrale kunnskapsdokumenter. Samtidig vil det være en stor fordel med veiledning og malgrunnlag for gjennomføring av oppstartsmøte og bruk og oppfølging av kvalitetsprogram. Selv om dagens lovverk åpner for at kommunene kan etterspørre både tydelige ambisjoner og kvalitetsprogram, bør det forankres hvordan dette skal følges opp.

Fremme tverrfaglige samarbeidsprosesser for å løse bærekraftsutfordringene

Alle aktører må jobbe med mobilisering av bred fagkompetanse i de ulike utviklingsprosessene. Kommuner må gis sterke insentiver til å dele sine ressurser og oppfordres til å stille krav til at tverrfaglig samarbeid legges til grunn for alle valg som påvirker det bygde miljø. Både på tvers av fag og sektorer, og i alt fra hvordan konkurransegrunnlag utarbeides til hvordan planer, veiledere og kommunaltekniske normer utvikles. KMD bør støtte dette ved å stille forventninger til hvordan tverrfaglig samarbeid skal legges til grunn og trekke frem gode eksempler og erfaring i sin veiledning. Herunder kan det vises til Oslo kommunes nye gatenormal, som nylig vant Landskapsarkitekturprisen 2021. Arbeidet viser hvordan et godt samarbeid mellom tekniske fag og designfag kan bidra til å utvikle helhetlige løsninger.

«Landskapsarkitekter, biologer, vann- og avløpsingeniører, trafikk- og veiingeniører og arealplanleggere har frigjort seg helt fra gammelt tankesett og skapt en helt ny måte å tenke gaterom på, hvor gode helhetlige løsninger settes foran de enkeltes fag spesifikke hensyn.»

Styrk kvalitet og bærekraft i regelverket

Fordi regelverket må stille tydelige krav til bærekraftige løsninger og helhetlig kvalitet for at arkitektur skal bidra aktivt til den ønskede samfunnsutviklingen.

Utviklingen i lovverket har tilstrebet bomiljø med god teknisk kvalitet, men i mindre grad sikret helhetlig bo- og boligkvalitet. Selv om det er godt mulig å lage god arkitektur innenfor dagens regelverk, er det likevel slik at lovverket med tilhørende forskrifter i liten grad ser kvaliteter i sammenheng. Dette fører til motstridende krav og gir lite fleksibilitet for å oppnå gode helhetlige løsninger. Dette er alvorlig, da nettopp en helhetlig tilnærming i arkitektur og planlegging er nødvendig for samfunnsbyggingen og for å sikre god livskvalitet, folkehelse og bærekraft og hindre sosiale ulikheter.

Overordnet gir plan- og bygningsloven (pbl) både hjemmel og retning for god arkitektur, bokvalitet og velfungerende nabolag gjennom lovens overordnede formål: «... å fremme bærekraftig utvikling til beste for den enkelte, samfunnet og framtidige generasjoner.»²⁰ Likevel bør formålsparagrafen følges opp i større grad i det øvrige lovverket, og flere kommuner trenger å veiledes i hvilket handlingsrom de har for å bruke loven til å stille krav til kvalitet.

Det er byggteknisk forskrift (TEK17) til pbl som i stor grad definerer endelige valg for utforming. Selv om TEK17 definerer minstekrav og ikke er til hinder for bedre løsninger, blir det av mange i byggebransjen sett på som tilstrekkelig. Kommuner har ikke adgang til å pålegge strengere krav enn det som fremkommer av TEK17, selv om forventninger til kvalitet, bl.a. gjennom «Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging»⁵ gir forventninger om noe annet. Det lille som har stått om arkitektur, stedstilpasning, bo- og boligkvalitet har blitt tatt ut av byggteknisk forskrift gjennom de siste tiårene. Senest «Byggets plassering» (§ 8-10) som ble opphevet sommeren 2021.²¹

Tiltak

Innspillsforumet anbefaler staten å sikre at regelverket i større grad gjenspeiler overordnede nasjonale mål for bokvalitet og nabolag. Kommunene bør gis tydelig hjemmel for å kreve dette i planprosessene. Staten bør blant annet implementere disse tematikkene i lovverket: medvirkning og arkitektonisk kvalitet, inkludert gjenvinning og ombruk, stedstilpasning, bo- og nabolagskvalitet.

Styrke handlingsrom og presisere ansvar for kvalitet i plan- og bygningsloven (pbl)

Vi anbefaler at KMD utreder konkrete forslag for å tydeliggjøre kommunenes ansvar og mulighet til å fremme bærekraftig bolig- og områdeutvikling, gjennom følgende endringer i pbl:

– Pbl § 3-3 «Kommunens planoppgaver og planleggingsmyndighet» suppleres med setningen: «Kommunestyret skal sørge for å etablere en særskilt ordning for å definere, etterspørre og følge opp konkrete bærekraftige kvaliteter i planleggingen.»

– Arkitektonisk kvalitet, bolig- og bokvalitet listes inn i § 12-7, 12. ledd, krav om nærmere undersøkelser for å synliggjøre kvalitet som viktige tema i pbl.

– Det utarbeides en egen forskrift for pbl § 29.2 om visuelle kvaliteter, der man tydeliggjør ønsket arkitektonisk virkning, og hvordan denne virkningen skal bidra til å skape bedre steds- og byutvikling, samt gode boliger og vitalt nabolag.

– Pbl brukes til å sikre kvalitet i medvirkningen ved å legge til rette for mer inkluderende prosesser. Blant annet bør det som et minimum vurderes krav til informasjonsmøte ved oppstart og tydeligere krav til bruk av digitale formidlingsverktøy.

– Lovverket spisses slik at kommunene kan sikre sosial miks og varierte boligtyper i alle utbyggingsområder. Dette er i tråd med By- og levekårsutvalgets anbefaling⁶ om at kommunene bør få mulighet til å påvirke boligsammensetningen i et område ved at de gis mulighet til å fastsette boligens disposisjonsform i arealplaner.

– Forskriften som regulerer oppstartsmøtet: «Forskrift om behandling av private forslag til detaljregulering etter plan- og bygningsloven» suppleres slik at kvalitet og krav til arkitektur, bokvalitet og nabolag blir en fast del av planinitiativet og oppstartsmøtet. På den måten må kommune og utvikler sammen diskutere, synliggjøre og målsette felles ambisjoner.

Styrke funksjonskrav for kvaliteter i Byggteknisk forskrift (TEK)

– Legg til rette for økt innovasjon, spesielt med tanke på bærekraft og klimautfordringer. Målet må være at forskriftene skal bidra til omstilling, ikke kun sikre et minimum.

– Klare funksjonskrav til boligens planløsning bør implementeres i TEK. Dette anses som helt nødvendig for å sikre mer permanent bokvalitet og boliger som kan fungere i flere livsfaser. Dette kan gjøres ved at Husbankens minstestandard for bokvalitet, tatt ut i 2009, forbedres og implementeres.

– Temaet sted- og landskapstilpasning bør tas inn for å styrke forholdet mellom et enkelt prosjekt, uterom og nabolaget, blant annet ved at «§ 8-10. Plassering av byggverk» som ble tatt ut av TEK i 2021 tas inn og forbedres, slik at forhold som terrengtilpasning, lys- og solforhold, lyd- og vibrasjonsforhold og visuelle kvaliteter omtales og på den måten også diskuteres i gjennomføringen.

I tillegg til å styrke funksjonskravene for kvaliteter i byggteknisk forskrift bør inspirerende og stimulerende forbilder for byrom, nabolag og boligkvalitet gjøres tilgjengelig og knyttes til gratis temablader fra Byggforsk-serien og Husbanken.

Sluttnoter

1. Arkitektbedriftene – Arkitektur skaper verdi, nettside. Tilgang [her](#)
2. Entra ASA(2021), Erfaringsrapport ombruk – Kristian Augusts gate 13. Tilgang [her](#)
3. Lundberg, H. (2020). Arkitektur som oppfinnelse. Vindmøllebakken, Stavanger. I Arkitektur N, 2/2020
4. Arkitektbransjens felles politiske plattform 2020–2021 (2020) [Arkitekturpolitisk plattform](#), God arkitektur for et bedre samfunn
5. Kommunal- og moderniseringsdepartementet (2019). Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging 2019– 2023. Vedtatt ved kongelig resolusjon 14. mai 2019. Lastet ned fra [her](#)
6. NOU 2020:16 Levekår i byer – Gode lokalsamfunn for alle. Tilgang [her](#)
7. Andersen, B., Dalseide, A. M., Hansen, G. S., Skrede, J. , Staven, H. D. & Mamelund, S-E. (2020). Erfaringer med å sikre arkitektonisk kvalitet gjennom planlegging. AFI FOU-RESULTAT 2020:04. Tilgang [her](#)
8. Forskrift om behandling av private forslag til detaljregulering etter plan- og bygningsloven, 2018-01-03, tilgang [her](#)
9. Norsk eiendom (2017) Veileder for planinitiativ og referat for oppstartsmøte, Tilgang [her](#)
10. Norsk Eiendom, Huseierne Landsforbund og NAL (2020), Gode boliger for alle. Tilgang [her](#)
11. Bergen kommune (2019) Arkitektur+ – arkitektur- og byformingsstrategi for Bergen. Vedtatt i Bergen bystyre 20.06.2019. Tilgang [her](#)
12. Kommunesektorens interesseorganisasjon (KS) og Kommunal- og moderniseringsdepartementet.(2021) Nettside. Tilgang [her](#)
13. Realdania, nettside. Tilgang [her](#)
14. FNs bærekraftsmål, nr 17. Samarbeid. Tilgang [her](#)
15. Bygg 21 (2018) – Steg for steg - veien til gode reguleringsplaner. ([her](#))
16. Rambøll (2020) Fjell 2020 – sluttevaluering. På oppdrag for Drammen kommune. Tilgang [her](#)
17. Kommunal- og moderniseringsdepartementet (2014), Medvirkning i planlegging - Hvordan legge til rette for økt deltakelse og innflytelse i kommunal og regional planlegging etter plan- og bygningsloven.Veileder Tilgang [her](#)
18. Norsk eiendom (2015) Effektive planprosesser – på vei mot et paradigmeskifte. Tilgang [her](#)
19. Norske landskapsarkitekters forening (2021) – Landskapsarkitekturprisen 2021 til «Gatenormal for Oslo». Tilgang [her](#)
20. Lov om planlegging og byggesaksbehandling (plan- og bygningsloven) (2008), (LOV-2008-06-27-71). Lovdata <https://lovdata.no/lov/2008-06-27-71>
21. Direktoratet for byggkvalitet, Byggteknisk forskrift (TEK17) med veiledning. Endringshistorikk § 8.10. Se veiledning slik den var før endring av 01.07.21 [her](#)